

УДК 81`242 + 81`271 + 81`37

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.47.4

АДНА ЦІКАВАЯ РЫСА БЕЛАРУСКАЙ ГРАМАТЫКІ: УКАЗАЛЬНЫ ЗАЙМЕННИК У СКЛАДЗЕ ПАРАЎНАЛЬНЫХ ЗВАРОТАЎ*

Аналізуецца роль вказіўных займенніків (той, тая, тое, тыя) у складзі парівняльных зворотаў білорускай мовы. Показано, што ўдзел вказіўнага займенніка надае аб'екту, што парівнюецца, функцыю протатыпу, символу деякай якасці. Відзначаецца рэзкі рэўень стійкасці цих парівнянь. Наводзіцца парівняльнй матэрыял з украінскай та російскай мов. Робіцца высновок, што вказіўні займеннікі в такіх кантэкстах перетворююцца на модальні часткі, што спрыяюць процесам катэгорызацыі, фармування корпусу панятійных стандартів.

Ключові слова: вказіўнй займеннік, парівняльнй зворот, білоруска мова, протатып, катэгорызацыя.

Уводзіны: месца параўнання ў мысленчай дзейнасці. Параўнанне – гэта не толькі выразны сродак ці мастацкі прыём. Гэта, як пісаў вядомы знаўца беларускага фальклору Фёдар Янкоўскі, «сродак распазнавання, пазнавання, нават успрыняцця рэчаў...» (Янкоўскі 1973: 3).

Параўнанне мае досыць простую сінтактычную структуру, але за ёй стаіць пэўная семіятычная заканамернасць: параўноўваецца заўжды нешта менш знаёмае з больш знаёмым (тыповым):

«Шляхам параўнання чалавек здаўна спасцігаў навакольны свет: супастаўленне невядомага ці малавядомага з вядомым і добра знаёмым – адзін з найстаражытнейшых і найбольш надзейных спосабаў намінацыі» (Мокиенко 2003: 3).*

Можна сказаць, што ў глыбіні сваёй параўнанне суадносіцца з тэма-рэматычным падзелам выказвання: гэта таксама шлях ад вядомага – да невядомага (хаця параўнанне і не мае ўласнай прапазіцыйнай структуры). Але, з большага, параўнанні прызначаны ўтвараць, фармаваць у моўнай свядомасці соцыуму сістэму ўстойлівых узораў, прататыпаў.

Параўнанні вельмі актыўна ўжываюцца ў вуснай народнай творчасці: казках, песнях, выслоўях, жартах і г.д. Прыклад адзін прыклад з ананімнай беларускай сатырычнай паэмы XIX стагоддзя «Гарас на Парнасе»:

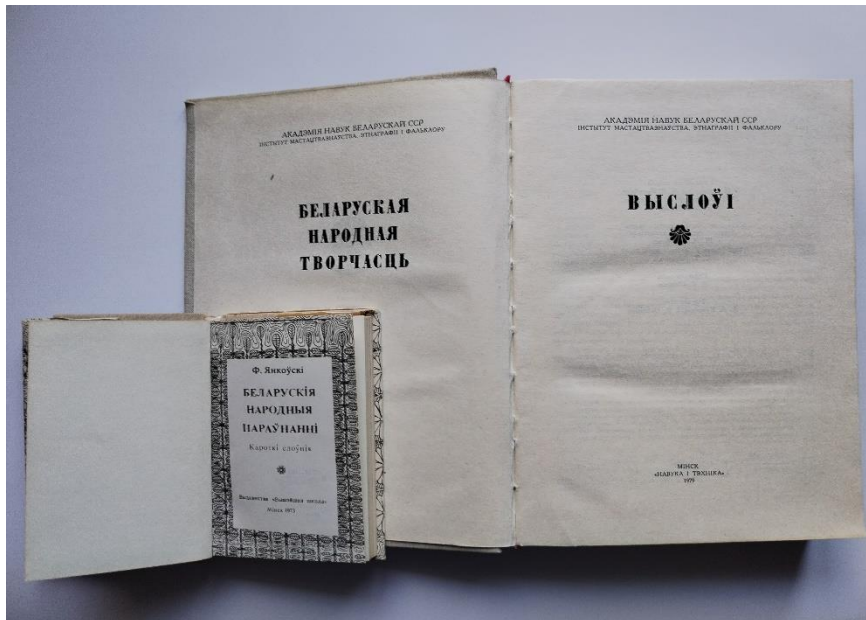
Вось б'юцца Марс ды з Геркулесам,
А Геркулес, як той мядзведзь,
Каб цешыць старага Зевеса,
Хахол ён Марсу добра мнець.

* Выражаю шчырую падзяку Сяргею Саю, Людзьміле Попавіч і Ханну Гоммале за заўвагі і дапаўненні, зробленыя пры абмеркаванні майго рэферату на пасяджэнні Граматычнай камісіі ў верасні 2023 года.

Існуе навуковая традыцыя збірання параўнанняў у беларускай мове і нават спробы іх выдання. Перадусім гэта – невялічкая кніжка ўжо згаданага Фёдара Янкоўскага, якая называецца «Беларускія народныя параўнанні» (1973). У прадмове да гэтай кніжкі выбітны даследчык выказваў надзею:

«З часам, можам спадзявацца, створыцца такі слоўнік, які адлюструе багацце беларускіх народных параўнанняў, разнастайнасць параўнальных канструкцый: паралелізмы, адмоўныя параўнанні, канструкцыі з *аж*, *хоць*, з формай вышэйшай ступені тыпу *сінейшы за васілёк* (за *васілька*) і іншыя; пакажа разнастайнасць злучнікаў (часціц), якія сустракаюцца ў параўнаннях (*зіхнула, бытта зорка ўпала; павярнуўся, як мядзведзь; рвануў, што воўк; лепей жонка першая, нячым тая другая; лепей жонка першая, нячым тая трэцяя; лепей дома хлеб аўсяны, чым на вайне пытляваны* і інш.)» (Янкоўскі 1973: 6).

Багаты фактычны матэрыял мы знаходзім таксама ў вялікім томе «Выслоўі» з серыі «Беларуская народная творчасць» (Выслоўі 1979: 277–432): у гэтай кнізе зафіксавана каля 4000 параўнальных зваротаў.

Мал 1.

Ёсць і вельмі сур’ёзнае тэарэтычнае даследаванне беларускіх параўнанняў на фоне рускіх (Конюшкевич 2018). Але функцыянальна-семантычная катэгорыя кампаратыўнасці разглядаецца ў гэтай кнізе занадта шырока: як рэалізацыя ўніверсальнай семіятычнай апазіцыі «падабенства – розніца» і таму прадстае ў выглядзе 14 «мікрапалёў» (сямі – у зоне раўналегласці і сямі – у зоне разналегласці), а аб’ектамі назіранняў аўтаркі становяцца і ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў, і словаўтваральныя аказіяналізмы, і метафарычныя зрухі ў семантыцы слова, і нават някруглыя лічбы...

У дадзеным выпадку я хачу звярнуцца да параўнанняў у беларускай мове, а канкрэтна – да адной іх невяліччай асаблівасці. Перш за ўсё варта звярнуць увагу на ўжо згаданую разнастайнасць злучнікаў, якія забяспечваюць стварэнне параўнальных зваротаў, гэта: *як, нібы, што, быццам, бытта, бы, рыхтык, ўсё*

роўна як і інш. Множнасць гэтых сродкаў сведчыць аб недастатковай ступені граматыкалізацыі самой катэгорыі параўнання.

Акрамя ўласна реферэнтнага (супастаўляльнага) зместу, параўнанне ўключае ў сябе градацыйны і ацэначны моманты. Гэта значыць – яно прадугледжвае ўнутраную апеляцыю да нейкага стандарту, да ўзору, да прататыпа. Прататып у кагнітыўнай семантыцы – гэта, як вядома, узорны прадстаўнік катэгорыі. Напрыклад, калі трэба адзначыць высокую ступень беласці, то народная свядомасць падказвае нам словазлучэнні: *белы як лебедзь, як малако, як снег, як папера, як сцяна...* Адпаведныя ўстойлівыя адзінкі фіксуюцца і слоўнікамі.

Па сутнасці, кожная якасць або дзеянне мае свой эталон, свой узор для параўнання. Вось беларускія прыклады: *байца як агню; востры як брытва; галодны як сабака; гладкі як шкло; жоўты як жаўток...* Вядома, часам параўнанне дзейнічае «ад адваротнага» – у гэтым крыецца народная іронія, якая актуалізуе антанімічныя адносіны паміж словамі: *падобны, як свіння да лебедзя; робіць, як мокрае гарыць; слухае, як глухі радыё; тоненькі як бочка; трэба, як сляпому люстэрка* і г.д. (прыклады – з: Янкоўскі 1973).

Зразумела, такія звароты (як прамыя, так і «ад адваротнага») адлюстроўваюць спецыфіку нацыянальнай – па сутнасці, вясковай – культуры. Аб гэтым сведчаць вобразныя параўнанні тыпу: *ганарысты як хутаранец; вялікі як горад; лягнуў, як лапцем па цымбалах; спіць як пшаніцу прадаўшы; на Беларусі пчолы як гусі; гонару, як у засцянкавай шляхцянке* і нават, на радасць фалькларыстам, *працавіты як мурашачка*.

Своеасаблівасць беларускай мовы (абмеркаванне матэрыялу). Але цікава, што сярод шматлікіх прыкладаў народных параўнанняў, уключаных у слоўнічак Ф. Янкоўскага, ёсць і дзясяткі такіх з указальнымі займеннікамі:

Станчэла, як тая віціначка; Я п'ю, я і гуляю, як тая рыбінка сярод Дунаю; Горка тую каліначку едучы, яшчэ горай з п'яніцай жывучы і г.д.

Шмат падобных прыкладаў зафіксавана і ў згаданым вялікім томе «Выслоўі» у серыі «Беларуская народная творчасць»: *збалеў як тая папера; абарваны як той старац; глядзіць як яшчэрка тая; карак як у таго бугая; мчыцца як той бусел з жабай* і г.д. З агульнай колькасці 4000 адзінак, па маіх падліках, 52 (каля 1,3 %) змяшчаюць у сабе ўказальныя займеннікі.

Паказальна пры гэтым, што ў пэўнай колькасці падобных параўнанняў указальны займеннік узяты ў дужкі, што сведчыць аб яго факультатыўным характары: *глядзіць, як (тая) гусь на бліскавіцу; гнаў, як (таго) сабаку з хаты; жыве, як (тая) старадрэвіна; натура як у (таго) тура; пагаўкаў, як (той) сабака на лісіную нару; расце, як (тая) крапіва пры плоце; фанабэрысты, як (тая) паненка*.

Якая ж функцыя гэтага займенніка ў параўнаннях? Што дадае займеннік агульнаму сэнсу звароту? Інакш кажучы, што мяняецца ад таго, ужываецца ці не ўжываецца гэты паказчык у складзе параўнання?

Па-першае, канечне, трэба адзначыць пэўную **стылёвую афарбоўку** – адценне дадатковай размоўнасці, фальклорнасці. Гэта значыць, удзел слоў *той*,

тая, тое, тыя сведчыць аб гутарковай прыродзе ўсей канструкцыі. Таму наступны прыклад – з паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа:

Налева, між гор крутабокiх,
У берагах сваiх высокiх,
Па камянях, бы **тая змейка**,
Вiлася шумная Вiлейка...

Невыпадкова такi займеннiк часта сустракаецца ў сучасных тэкстах, стылізаваных пад «мiнулае», пад аўтэнтны фальклор. Вось характарыстыкi чатырох дзеючых асоб у казцы сучаснага беларускага пiсьменнiка Уладзiмiра Бутрамеева «Новыя прыгоды Несцеркi».

Пиэбыеўскі — пан багаты, **што той чорт рагаты**, вус тырчком, галава стручком...

Бургамiстр — мясцовая ўлада, **прыгажэй за таго гада**, нос на семярых рос...

Кацярына — ...прыгажэй за ўсiх дзяўчына, вусны што малiнка, бровы як сярпocki, вочы **што тыя вiшнi**, каму хочаш зблытаюць мыслi.

Малання — маладуха, **нiбы тая медавуха**, ды ўсё ж глядзi, пальца ў рот не кладзi.

І далей, у тэксе п'есы-казкi, гэта асаблiвасць сустракаецца яшчэ не раз:

Несцерка. *Хто ж цябе заблытаў?*

Кудрачок. *...Падлавіў мяне Пиэбыеўскі, што таго карасiка...*

Кацярына. *Што вы тут робiце?*

Несцерка. *Я то заўсёды пры пану, як тая бляха пры сабаку. А вось ты як сюды трапiла?*

І ў iншых выпадках, у iншых творах, прысутнасць у параўнаннi ўказальнага займеннiка прыдае звароту адценне народнага маўлення, напрыклад:

- *Куры бы **тыя беларусы**, – сказаў Лёша. – Вунь воля – толькi iдзi. Але баяцца пераступiць цераз дошку* (А. Горват. Радзiва «Прудок»).

Цiкава, дарэчы, што не беларусы параўноўваюцца па ступенi сваей баязлiвасцi з курамі, а наадварот – куры з беларусамi! Моўца (то бок гаворачы) сам ранжyруе з'явы рэчаiснасцi адносна згаданай якасцi і выбiрае адпаведны эталон...

А ў наступным прыкладзе казачны персанаж Лiска параўноўвае сябе з катом (па ступенi асцярожнасцi):

Але трапiць я нiколi
не хацела б на каўнер.
І лаўлю я толькi мышак,
нiбы **той лянiвы кот**

(А. Вольскi. Казкi з праўдай напалам).

Яшчэ прыклады стылёвай функцыi займеннiка гл. у згаданай публiкацыi: (Конюшкевич 2018: 93 і iнш.).

Але больш цiкавым з'яўляецца змястоўны «ўнёсак», якi робiць указальны займеннiк у агульны сэнс выказвання. Ён у складзе параўнання прыдае аб'екту

гэтай аперацыі значэнне сімвала, узору, носьбіта нейкай высокай якасці. *Вішні* – гэта ўзор прыгажосці для вачэй; *старац* – увасабленне бядоты, жабрацтва; *блыха* – яскравы прыклад максімальнай залежнасці (ад сабакі); *карасік* – прыклад таго, што лёгка злавіць... *Той* (ці *тая, тое, тыя*) – сваеасаблівы паказчык стандартнасці, звыкласці параўнання. Такі зварот нібы адсылае слухача ці чытача да пэўнага гіпертэксту, які разумеецца як агульны для суразмоўцаў. Гэта можа быць і канкрэтны твор, і сукупнасць фразеалагізмаў, казак, народных жартаў, вандроўных сюжетаў і г.д. – важна, каб яны адпавядалі кантынууму нацыянальнай культуры.

Спецыфіка дэйктычнай функцыі. Сказанае звязана з развіццём семантыкі ўказальнага займенніка. У мовах свету гэтыя словы кваліфікуюцца як дэйктычныя актуалізатары і нярэдка разглядаюцца разам з артыклямі (ЛЭС 1990: 294). Акадэмічная граматыка беларускай мовы развівае гэтую думку:

«Асновай умовай, якая забяспечвае пэўнасць значэння ўказальных займеннікаў, служыць жэст <...> Такое выкарыстанне ўказальных займеннікаў тыпова для вуснай мовы. У пісьмовай мове пэўнасць іх канкрэтнага значэння забяспечваецца кантэкстам: «гэты» ўказвае на блізкі або наогул вядомы прадмет, «той» – на аддалены прадмет ці такі, які ўжо быў названы» (Беларуская граматыка 1985: 138).

Тут хацелася б падкрэсліць, што ў нашым выпадку займеннік не накіроўвае ўвагу да канкрэтнай асобы ці прадмета – ён адсылае да нейкага абагульненага ўзору. Я б сказаў, што дадзенае ўжыванне ўказальнага займенніка нагадвае генералізуючую функцыю артыкля ў заходнееўрапейскіх мовах!

Але, як вядома, на базе дэйктычнай функцыі ўказальныя займеннікі набываюць шмат іншых значэнняў, у тым ліку прагматычнага характару. Вялікі «Глумачальны слоўнік беларускай мовы» дае пры слове *той* 8 значэнняў (без уліку фразеалагізаваных) – такія, як:

«1. Паказвае на асобу ці прадмет, якія знаходзяцца не перад вачамі, не побач, а аддалены ў прасторы і часе, як падобныя ім... 2. Паказвае на прадмет ці асобу, што вылучаецца з ліку іншых... 3. Паказвае на які-н. прадмет, асобу, пра якія гаварылася раней... 4. Паказвае на якія-н. акалічнасці, падзеі, дзеянні і пад., пра якія ўжо ішла размова...» і г.д. (ТСБМ 1983: 493-494).

Але сярод іх не згадваецца тая функцыя ўказальнага займенніка, што нас цікавіць. Можна быць, толькі ў адзіным прыкладзе – у фразеалагізаваным спалучэнні *як на тое ліха* «не ў пару, не да месца» – прысутнічае адсылка да прататыповай, «узоравай» семантыкі. Такім чынам, у самой прыродзе ўказальнага займенніка закладзена яго шматфункцыянальнасць: значэнні канкрэтнай указальнасці, згаданасці, абагульнення, тыповасці, сімвалічнасці і пад.

Варта дадаць, што ўказальны займеннік *той* актыўна ўжываецца ў складзе ўстойлівага беларускага спалучэння *як той казаў*. Гэта – спасылка на нейкае агульнавядомае сцвярджанне – параўн. рускі пераклад *как говорится*. Тут займеннік цалкам дэлексікалізаваўся (Канюшкевіч 2021). І яскравы прыклад – жартаўлівае назіранне:

На Палессі жыве таямнічы Той, які пра ўсё ведае. Даўно мусіць быць выдадзены «Кішэнны шматтомнік афарызмаў Тоя», бо там-сям на ўзбярэжжах Прыпяці фіксуюцца выпадкі махлярства. Напрыклад, калі паляшук хоча, каб яго словы мелі большую вартасць, ён лёгка прыпісвае іх Тою: «Як Той кажа», «Як Той казаў» (А. Горват. Радзіва «Прудок»).

Паколькі, з аднаго боку, якасць можа мець розныя прататыпы да свайго ўяўлення (у прыватнасці, для «беласці», як мы бачылі, гэта снег, малако, сцяна ці папера), а, з іншага боку, і адзін і той жа прадмет можа быць сімвалам розных якасцей (напрыклад, з чым у беларускіх тэкстах параўноўваецца верабей? *Адна як верабей; узяў як верабей; сілы як у вераб'я, сядзець як той верабей у клетцы* і г.д. – такім чынам адлюстроўваюцца розныя бакі вераб'інага жыцця), няма нічога дзіўнага, што адносіны паміж істотай (ці якасцю) і прататыпам – неадназначныя. Ясна, што ўказальны займеннік у складзе параўнання выконвае ролю маркёра прататыпу. Ён нібы пацвярджае, падкрэслівае, адсылае да прэцэдэнта: гэта – сапраўдны ўзор для дадзенай катэгорыі...

Але, як піша вядомы даследчык Жорж Кляйбер, нейкі экзэмпляр «з'яўляецца прататыпам, ці найлепшым экзэмплярам, толькі тады, калі сярод носбітаў мовы існуе дамоўленасць лічыць менавіта гэты экзэмпляр лепшым за іншых прадстаўнікоў дадзенай катэгорыі» (Kleiber 2003: 49) – гэта значыць, прататып мусіць адпавядаць «шкале рэпрэзэнтатывнасці».

Пытанне пра устойлівасць параўнання. Дагэтуль я гаварыў пра сітуацыі, калі прататып увасабляецца ў адносна ўстойлівым параўнанні: *белы як снег, як папера, як сцяна...* А як тады быць з сітуацыямі, калі ўзор для параўнання аказваецца больш ці менш выпадковым, аднаразовым, актуальным толькі дзеля дадзенага кантэксту? Прыклады: *вытрашчылася як тая баба яга; дружна, як жабы на дождж; живеца як той саве; здароў, хоць у вагон садзі; змоўк, як мыла з'еўшы; праціўны, як самагонка, мчыца як той бусел з жабай...*

Вось тут, калі імя або ўвесь зварот не мае ў цэлым уласнага («моўнага») сімвалічнага значэння, ужыванне займенніка таксама надае яму такую функцыю. Ствараецца нібы маўленчы мікрасвет, у якім (у межах мастацкага ці фальклорнага тэксту) падбіраюцца свае ўзоры. Займеннік стварае нешта кшталту кароткачасовай памяці, да якой і адрасуе слухача. Ён падказвае: «Ты гэта ведаеш», або «Мы пра гэта гаварылі»... Р. Ніцалава, якая разглядала факты граматыкалізацыі займеннікаў (пытальных, прыналежных і іншых) у балгарскай мове, пісала аб тым, што новыя значэння, якія развіваюцца сярод адзінак дадзенай часціны мовы, прадастаўляюць слухачу розныя магчымасці ідэнтыфікацыі рэфэрэнта сярод іншых рэфэрэнтаў таго ж самага класа (Nitsolova 2014: 33).

Разгледжаныя прыклады пацвярджаюць гэтую думку: з дапамогай займенніка *той* адрасант у пэўным сэнсе мадэлюе спосаб успрымання свету адрасатам.

Але, калі ўлічваць шматфункцыянальнасць займенніка *той* (*тая, тое, тыя*), то няма нічога дзіўнага ў тым, што ў некаторых кантэкстах мы можам па-рознаму ўспрыняць і асэнсаваць гэта слова: або гэта звыклы займеннік з указальнай,

канкрэтызуючай функцыяй, або абагульняючае слова, якое прыдае назоўніку сімвалічны характар. Вось адзін прыклад: гутарка ідзе пра нейкую вясковую сям'ю Шэльмікаў, якая славілася сваімі гучнымі сваркамі, звадкамі.

Мо Шэльмікі і харошымі людзьмі былі, але пасмяротную славу займелі праз любоў сварыцца на ўсю вёску. Мая бабуля, калі на тое была нагода, казала:

*- Што вы равяце, як **тыя Шэльмікі!*** (А. Горват. Радзіва «Прудок»).

Паколькі гэтых Шэльмікаў на дадзены момант ужо не было на свеце, то і ўказваць у іхні бок было бессэнсоўна. Яны ўжо – не «гэтыя» Шэльмікі, яны – тыя «славутыя» Шэльмікі, якія ператварыліся ў сімвал, у знак вясковай сваркі.

Фактычна словы *той, тая, тое, тыя* ў складзе параўнальных зваротаў губляюць свае якасці займеннікаў, а ператвараюцца ва ўзмацняльныя часціцы з камунікатыўна-прагматычнай функцыяй. Г. Дзівальд, якая разглядала выпадкі набыцця мадальнымі часціцамі ў германскіх мовах (ням. *den, aber, eben* і інш.) прагматычных функцый, адрознівае гэты працэс ад сапраўднай граматыкалізацыі, але гаворыць пра «камунікатыўную абавязковасць» дадзеных сродкаў (Diewald 2011: 380). Прыкладна тое ж мы можам сказаць аб выпадках ужывання ўказальных займеннікаў у параўнальных зваротах у беларускай мове: яны не дасягнулі яшчэ пэўнай ступені граматыкалізацыі, але свой унёсак у фармаванне мысленчых стандартаў суразмоўцы ўносяць!

Супастаўленне з матэрыялам іншых славянскіх моў. Аналагічная канструкцыя, наколькі можна судзіць, уласціва сучаснай украінскай мове (нават, быць можа, яшчэ больш за беларускую). Прыклады з сучаснай літаратуры:

Цебто вы, як той Пілат, «умываеце рукі»? (І. Багрянний. Людина біжить над прірвою).

Холодна стала та прозора, як той кришталь, щоб він був розколовся! (Л. Дашвар. Молоко з кров'ю).

Узяв він згорток і поніс його обережненько, високо ноги піднімаючи та калюжі обходячи, а як на сходи ступив, то уже так ішов, як той бубок по болоті (Ю. Винничук. Легенди Львова).

Але ми й без буряків знали, що і де можна собі дозволити, не казилися, як ті собаки (Є. Кононенко. Два квитки до опери).

Роля ўказальнага займенніка тут нам ужо знаёмая: ён ужываецца, каб прыдаць нейкаму прадмету або дзеянню статус прататыпу; гэта мусіць спрыяць аб'яднанню карціны свету моўцы і адрасата.

Што ж тычыцца рускай мовы, то тут указальны займеннік у абагульняючай функцыі часам таксама сустракаецца ў параўнальных зваротах, напрыклад:

– Федька! Чего шею вытянул, как тот гусак... Кому говорю – легонько зачинай! (В. Осеева. Васек Трубачев и его товарищи).

И тут же весело добавил:

– Ну да ничего! Я такое средство знаю, что будешь бигать, как той физкультурник (В. Осеева. Васек Трубачев и его товарищи).

До апреля буду жить. Потом усохну от авитаминоза и бессонницы, как тот сыр. Очень романтично (Слава Сэ. Ева).

Аднак у наведзеных рускамоўных выпадках можна ўбачыць уплыў украінскага субстрату. У дзіцячай аповесці В. Асеевай дзеянне разгортваецца ва Украіне, а сапраўднае прозвішча пісьменніка Славы Сэ – Солдатенко (Салдаценка) – таксама дапускае ўкраінскія карані.

Можна было б сказаць, што мы маем тут справу з рэгіянальнай, беларуска-ўкраінскай моўнай асаблівасцю. Але ўказальныя займеннікі ў «прататыповай» функцыі сустракаюцца таксама ў параўнаннях у польскай і славацкай мовах; гэта значыць – арэал з’явы варта пашырыць да заходнеславянскага. Што ж тычыцца рускай мовы, то тут аналагічную ролю ў параўнаннях выконвае прыналежны займеннік *твой*. Ягоная семантыка таксама ўключае у сябе дэйктычны кампанент, але ў складзе параўнальных зваротаў *твой* губляе канкрэтную суаднесенасць з 2-й асобай і набывае значэнне ‘славуты, вядомы’ ці ‘найбольш сапраўдны’. Маюцца на ўвазе кантэксты тыпу:

Мы зашли в колхозный детский сад: в комнате игр с пестро размалеванными стенами, что твой Диснейленд, кружком сидела детвора... (А. Рекемичук. Мамонты).

В одном из агентств массивная турчанка, дымя жуткой папиросой что твой океанский лайнер, посоветовала обратиться в контору компании, носящей австралийское, как я поначалу вообразил, название «Бумеранг» (И. Бродский. Путешествие в Стамбул).

«Да на исследования еду: катаракты надо оперировать на обеих глазыньках, совсем слепая стала...» – и продолжает давить на газ, визжа тормозами, вписываясь в повороты деревенских каменных улочек, что твой каскадер... (Д. Рубина. Русская канарейка. Блудный сын).

Як бачым, ва ўсіх гэтых цытатах параўнальны зварот змяшчае прататыповае значэнне – адсылку да ўзору: Діснейлэнд – увасабленне каляровасці, квяцістасці; акіянскі лайнер – велізарная крыніца дыму; каскадзёр – рызыка ў чыстым выглядзе (параўн.: Норман 2017: 18-19).

Пры гэтым паказальна, што з усяго набору магчымых параўнальных злучнікаў у рускай мове з займеннікам *твой* у дадзенай функцыі спалучаецца выключна злучнік *что*. Гэта гаворыць аб фразеалагізацыі ўсяго словазлучэння. Аднак пазіцыя назоўніка ў гэтым звароце застаецца адкрытай – як і ў выпадку з беларускімі параўнаннямі, якія паслужылі асноўным аб’ектам гэтага артыкула. Цікава, што вялікі 17-томны «Слоўнік сучаснай рускай літаратурнай мовы» (ССРЛЯ) характарызуе згаданы фразеалагічны зварот як прастамоўны («просторечный»), аднак дадае прыклады з мастацкіх твораў І. Крылова, А. Бестужава-Марлінскага, А. Блока і інш. Магчыма, стылістычная афарбоўка гэтай канструкцыі з часам мяняецца.

Высновы. Такім чынам, займеннікі прымаюць актыўны ўдзел у працэсах катэгарызацыі, фармавання корпусу паняццёвых стандартаў славянскіх народаў. І гэтыя мысленчыя ўзоры – не толькі ўстойлівыя, доўгатэрміновыя, моўныя звароты, але і кароткачасовыя, дынамічныя, прыдатныя да адпаведнага моманту маўлення. Кожная славянская мова, натуральна, мае права на выбар ўласных

сродкаў катэгарызацыі – але ўказальныя, а таксама прыналежныя, займеннікі ў тым сэнсе – вельмі прыдатныя адзінкі.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х частках. Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. / Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. Мінск: Навука і тэхніка, 1985. 431 с.
[Biełaruskaja hramatyka. U 2-ch czastkach. Cz. 1. Fanałohiia. Arfaepiia. Marfałohiia. Słowautwarennie. Nacisk / AN BSSR, Instytut mowaznaustwa imia Ja. Kołasa. / Red. M.W. Biryła, P.P. Szuba. Minsk: Nawuka i technika, 1985. 431 s.]
2. Выслоўі (серыя «Беларуская народная творчасць»)/Склад. М.Я. Грынблат. Рэд. А.С. Фядосік. Мінск: Навука і тэхніка, 1979. 520 с.
[Wysłoui (sieryja «Biełaruskaja narodnaja tworčasć») / Skład. M.Ja. Hrynblat. Red. A.S. Fiodosik. Minsk: Nawuka i technika, 1979. 520 s.]
3. Канюшкевіч, М.І. «Хто такі ТОЙ і што ён КАЗАЎ? (Ужыванне спалучэння ЯК ТОЙ КАЗАЎ у беларускім маўленні)» [В:] VERBA 2 (2), 2021: 79–94. DOI 10.34680/VERBA-2021-2(2)-79-94.
[Kaniuszkiewicz, M.I. «Chto taki TOJ i szto jon KAZAU? (Używanie spłączenia JAK TOJ KAZAU u biełaruskim maulenni)» [V:] VERBA 2 (2), 2021: 79–94. DOI 10.34680/VERBA-2021-2(2)-79-94]
4. Конюшкевич, М.И. На шкале сходств и различий: категория сравнения в русском и белорусском языках. Монография. Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2018. 435 с.
[Koniuszkiewicz, M.I. Na szkale schodstw i razliczij: katehorija srawnenija w russkom i biełoruskom jazykach. Monohrafija. Hrodno: HrHu im. Ja. Kupały, 2018. 435 s.]
5. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Ред. В.Н. Ярцева. Москва: Советская Энциклопедия, 1990. 685 с.
[LES – Lihwisticzieskij encikłopediczieskij słowar' / Red. W.N. Jarcewa. Moskwa: Sowietskaja Encikłopediia, 1990. 685 s.]
6. Мокиенко, В.М. Словарь сравнений русского языка. Санкт-Петербург: НОРИНТ, 2003. 608 с.
[Mokienko, W.M. Słowar' srawnenij russkoho jazyka. Sankt-Peterburh: NORINT, 2003. 608 s.]
7. Норман, Б.Ю. Прагматический потенциал русской лексики и грамматики. Екатеринбург – Москва: Кабинетный ученый, 2017. 464 с.
[Norman, B.Ju. Prahmaticzeskij potenciał russkoj leksiki i hrammatiki. Jekaterinburh – Moskwa: Kabinetnyj uczenyj, 2017. 464 s.]
8. ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка. Т. 15. Т. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1963. 1286 с.
[SSRLA – Słowar' sowremennoho russkoho litiraturnoho jazyka. T. 15. Moskwa-Leninhrad: Izdatelstwo AN SSSR, 1963. 1286 s.]
9. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў пяці тамах. Том 5, кніга 1. С–У. /Рэд. тома М.Р. Суднік. Мінск: Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1983. 663 с.
[TSBM – Tłumaczalny słounik biełaruskaj mowy u piaci tamach. Tom 5, kniha 1. S–U. / Red. toma M.R. Sudnik. Minsk: Wydawiectwa «Biełaruskaja sawieckaja encykłapedyja» imia Pietrusia Brouki, 1983. 663 s.]
10. Янкоўскі, Ф.М. Беларускія народныя параўнанні. Кароткі слоўнік. Мінск: Вышэйшая школа, 1973. 239 с.
[Jankouski, F.M. Biełaruskija narodnija paraunanni. Karotki słounik. Minsk: Wyszejszaja szkoła, 1973. 239 s.]

11. Diewald, G. «Pragmaticalization (defined) as grammaticalization of discourse functions» [V:] *Linguistics* 49 № 2, 2011: 365–390. DOI 10.1515/LING.2011.011.
12. Kleiber, G. *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*. Kraków: UNIVERSITAS, 2003. 203 s.
13. Nitsolova, R. *Correlation between formal and semantic changes in grammaticalization* [V:] M. Nomachi et al. (eds.) *Grammaticalization and lexicalization in the Slavic languages. Proceedings from the 36th meeting of the Commission on the grammatical structure of the Slavic languages of the International Committee of Slavists*. München–Berlin–Washington: Verlag Otto Sagner, 2014. Pp. 31–50.

AN INTERESTING FEATURE OF BELARUSSIAN GRAMMAR; THE DEMONSTRATIVE PRONOUN AS PART OF COMPARATIVE

Boris Norman

Independent researcher, Minsk, Belarus.

Abstract

Background: The main object of the article is comparative phrases in Belarusian texts.

Purpose: The role of demonstrative pronouns (*той, тая, тое, тья*) in the structure of comparative phrases is analyzed. Their stylistic coloring of a folklore character, what refers the reader to folk speech, is one of purposes of the paper.

Results: The participation of the demonstrative pronoun gives the compared object the function of a prototype, a symbol of some quality. There are varying degrees of stability of these comparisons. Even in those contexts where the comparison is disposable, occasional, random, the demonstrative pronoun gives it the power of a symbol, a prototype. Comparative material from the Ukrainian and Russian languages is provided. In the Ukrainian language, demonstrative pronouns as part of comparative phrases perform approximately the same function as in Belarusian. But in Russian texts a similar role is played by the possessive pronoun *твой, твоя, твое, твои* (*размалеванный что твой Диснейленд*).

Discussion: Pronouns in such contexts turn into modal particles that contribute to the processes of categorization and the formation of a body of conceptual standards of the language. They also serve for an empathic (psychological) rapprochement between the speaker and the listener (author and reader).

Keywords: demonstrative pronoun, comparative phrases, Belarusian language, prototype, categorization.

Vitae

Boris Norman is a professor, Doctor of Philology, who worked at the Belarusian State University for more than 50 years, now an independent researcher. His areas of research interests include language theory, grammar and lexicon of Slavic languages, socio- and psycholinguistics, language teaching methodology.

Correspondence: boris.norman@gmail.com

Надійшла до редакції 10 січня 2024 року
Рекомендована до друку 20 лютого 2024 року